

μόνον τὸ πρόσωπόν του, παρηνωρίζων δὲ τὸ κῦρος του, τὴν θέσιν του, τὴν πρὸς τὸν λαόν του ἀγάπην, μεταβάλλει τὴν δικαιοσύνην εἰς αὐστηρότητα, θέτων, ὡς οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες, κεφαλὴν Μεδούσης ἐπὶ τοῦ στήθους. Καὶ ἐπὶ τέλους, ἡ δεσποτικὴ κυβέρνησις δὲν διαφθείρεται διότι εἶνε κατ' ἑαυτὴν διαφθορὰ, ὑφίσταται δὲ μόνον ἕνεκα περιστάσεων ἔχουσῶν τὸν λόγον αὐτῶν εἰς τὸ κλίμα, εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ, εἰς τὴν θρησκείαν, ἢ εἰς τὴν γεωγραφικὴν θέσιν¹⁾).

Πάντες λαλοῦσι περὶ ἐλευθερίας, ἀλλὰ δυσχερέστατος ὁ ὀρισμὸς αὐτῆς²⁾ ἐντεῦθεν καὶ αἰ περὶ τοῦ θέματος τούτου κινδυνώδεις διεκδρομαὶ καὶ παρεπλανήσεις τῶν πολιτειολόγων. Ὁ Μοντέσκιος, ἀναλαμβάνων ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ βιβλίῳ τοῦ «Πνεύματος τῶν νόμων» νὰ ὀρίσῃ τὸ θεμέλιον τοῦτο πάσης πολιτείας, ἀναγνωρίζει τὴν δυσχέρειαν τοῦ θέματος. Ἐν τούτοις, τὸ περὶ τῆς ἐλευθερίας βιβλίον τοῦ συγγράμματος κέκτηται μεγίστην ἀξίαν· οὐδέποτε μέχρις αὐτοῦ ἡ ἐλευθερία ἀνελύθη φιλοσοφικώτερον, ἀδὲν ὑπάρχει, παρατηρεῖ, λέξις, λαλοῦσα διαφόρους σημασίας, καὶ συγκινήσασα ἐπὶ τοσοῦτον τὰ πνεύματα, ὅσον ἡ ἐλευθερία. «Ἀληθῶς ἕκαστον ἄτομον, ἕκαστος λαὸς, κατὰ τὰς διαφόρους αὐτοῦ κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς σχέσεις, κατὰ τὴν διάφορον αὐτοῦ ἠθικὴν καὶ ὄλικὴν ἀνάπτυξιν, κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ πρόοδον, διαφόρως κατενόησε καὶ ἐπραγματοποίησε τὴν ἐλευθερίαν.» Ἄλλως ἐννοεῖ αὐτὴν ὁ βάρβαρος, ἄλλως ὁ ἐν μοναρχικῇ πολιτείᾳ ζῶν, καὶ ἄλλως ὁ ἐν δημοκρατικῇ, οἱ δὲ συγγραφεῖς παρεσύρθησαν ἐν τῷ κυκλῶνι τούτῳ τῆς θεωρίας καὶ τῆς πραγματικότητος· καὶ ὁ Μοντέσκιος, κατόπιν τοιαύτης συγχύσεως, ἀναλαμβάνει νὰ διατυπώσῃ τὴν πολυθρύλλητον λέξιν διὰ τοῦ ἐξῆς ὀρισμοῦ, ἐν ᾧ ἀληθῶς ἐμπεριλαμβάνεται ἅπαν τὸ πνεῦμα τοῦ «Πνεύματος τῶν Νόμων»: «ἐλευθερία εἶνε τὸ δικαίωμα τοῦ πράττειν πᾶν τὸ ὑπὸ τῶν νόμων ἐπιτρεπόμενον» καὶ ἂν τις τῶν πολιτῶν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τὸ ὑπ' αὐτῶν ἀπαγορευόμενον, δὲν θὰ ἦτο πλέον ἐλεύθερος, διότι οἱ ἄλλοι θὰ εἶχον ἐπίσης τὴν ἐξουσίαν ταύτην³⁾).

Μετὰ ταῦτα, ὁ συγγραφεὺς δὲν ἀπόλλυται εἰς ματαίαν θεωρίαν· ἀντὶ τούτων ὀράττεται τῆς εὐκαιρίας νὰ παρέσχῃ τὴν πλήρη τῆς ἐλευθερίας εἰκόνα ἐν τῇ ἱστορικῇ πραγματικότητι· καὶ εὕρισκει πρόχειρον τοιαύτην· ὑπάρχει ἔθνος, ἔχον ἀντικείμενον τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ὀργανώσεως τὴν ἐλευθερίαν· ὑπὸ τοὺς τύπους τῆς μοναρχίας ὑπολαμβάνει ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ δημοκρατία· ταύτην δὲ τὴν εἰκόνα ἐπιχειρεῖ νὰ παρέσχῃ διὰ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτεύματος.

Ἐν ἑκάστη πολιτείᾳ ὑπάρχουσι τρία εἶδη ἐξουσιῶν: αἱ νομοθετικὴ, ἡ ἐκτελεστικὴ ἐπὶ τῶν ὑπαθέσεων, τῶν ἐξαρτωμένων ἀπὸ τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν, καὶ ἡ τῶν τοῦ ἀστικοῦ δικαίου. Ἐν τῇ τριχοτομίᾳ ταύτῃ τῆς

1) L. V Ch. I—X. 2) L. XI Ch. II, III.

ἐξουσίας εὐρίσκεται ἡ ἐννοια τῆς ἐλευθέρου πολιτείας, μετ' ἀπαραμίλλου τέχνης καὶ κριτικῆς ἀναπτυσσομένη ἐν τῷ «Πνεύματι τῶν Νόμων.» Καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ εἶδει ὁ ἡγεμὼν ἢ ὁ ἄρχων νομοθετεῖ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἢ ἐσφαί, βελτιῶν ἅμα ἢ καταργῶν τοὺς ὑφισταμένους νόμους· ἐν τῷ δευτέρῳ, συνομολογεῖ εἰρήνην ἢ κηρύττει πόλεμον, ἀποστέλλει ἢ δέχεται πρεσβείας, θεμελιώνει τὴν ἀσφάλειαν, καὶ προλαμβάνει τὰς ἐπιδρομὰς· ἐν δὲ τῷ τρίτῳ, τιμωρεῖ τὰ ἐγκλήματα, ἢ δικάζει τὰς διαφορὰς τῶν ἰδιωτῶν. Αὕτη δὲ ἡ τελευταία καλεῖται δικαστικὴ, ἐνῶ ἡ ἑτέρα ἀπλῶς ἐκτελεστικὴ ἐξουσία.

Μόνον ἡ αὐστηρὰ τῶν ἐξουσιῶν τούτων διάκρισις ἐξασφαλίζει τὴν ἐλευθερίαν· τούνηντιόν, ὅταν ἐν τῷ αὐτῷ προσώπῳ ἢ ἐν τῷ αὐτῷ κυβερνητικῷ σώματι, ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία εἴνε συνηνωμένη μετὰ τῆς ἐκτελεστικῆς, δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία, φόβου ἐπικειμένου, μὴ ὁ αὐτὸς μονάρχης, ἢ ἡ αὐτὴ γερουσία δημιουργήσῃ τυραννικοὺς νόμους πρὸς αὐθαίρετον αὐτῶν ἐκτέλεσιν.

Ἡ ἐλευθερία ἐκλείπει, ὁπόταν ἡ δικαστικὴ ἐξουσία εἴνε συνηνωμένη μετὰ τῆς νομοθετικῆς καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς. Καὶ ἂν μὲν ἦτο συνηνωμένη μετὰ τῆς νομοθετικῆς, ἡ ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν δύναμις θὰ ἦτο αὐθαίρετος, διότι ὁ δικαστὴς θὰ ἦτο καὶ νομοθέτης, ἂν δὲ ἦτο συνηνωμένη μετὰ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ὁ δικαστὴς θὰ εἶχε τὴν ἰσχὺν καταπιεστοῦ. Τὸ πᾶν ἐπίσης θὰ κατεστρέφετο, ἂν ὁ αὐτὸς ἀνὴρ, ἢ τὸ αὐτὸ σῶμα τῶν μεγιστάνων, τῶν εὐγενῶν, ἢ τοῦ λαοῦ ἐξήσκει τὰς τρεῖς ταύτας ἐξουσίας. Ἡ δικαστικὴ ἐξουσία δὲν πρέπει νὰ δοθῇ ὡσαύτως εἰς διαρκῆ γερουσίαν, ἀλλὰ νὰ ἐξασκῆται ὑπὸ προσώπων, ἀπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλεγομένων, καὶ δικαζόντων καθ' ὠρισμένους νόμους, οὕτως ὥστε ἡ δικαιοσύνη, τοσοῦτον τρομερὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, νὰ μὴ ἦνε ἀφρωσιωμένη οὔτε εἰς μίαν κοινωνικὴν τάξιν, οὔτε εἰς τι ἐπάγγελμα, οὔτε δὲ νὰ καθίσταται ἀθέατος καὶ ἀνίσχυρος.

Αἱ δὲ δύο ἄλλαι ἐξουσίαι δύνανται μᾶλλον νὰ δοθῶσιν εἰς ἄρχοντας ἢ εἰς διαρκῆ σώματα, διότι ἐπ' οὐδενὸς ἰδιώτου ἐξασκοῦνται, τῆς μὲν οὔσης τῆς καθολικῆς βουλήσεως τῆς πολιτείας, τῆς δ' ἑτέρας, τῆς ἐκτέλεσεως τῆς καθολικῆς ταύτης βουλήσεως. Ἄλλ' ἐὰν ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία ἤθελε νομίσει ἑαυτὴν κινδυνεύουσαν ἔκ τινος κατὰ τῆς πολιτείας συνωμοσίας, ἢ συννενοήσεως μετὰ τῶν ἐχθρῶν, δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ ἐπὶ τινὰ χρόνον εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν νὰ κρατήσῃ τοὺς ὑπόπτους, οἵτινες ἤθελον ἀπολέσει τὴν ἐλευθερίαν των, ἵνα τὴν διατηρήσωσιν ἐς αἶψα.

Ἐν πάσῃ ἐλευθέρῃ πολιτείᾳ ἕκαστος, ἐλεύθερον ἑαυτὸν φρονῶν ἀνὴρ, ὀφείλει ν' αὐτοκυβερνᾶται· ἔπρεπε λοιπὸν ὁ λαὸς ἐν σώματι νὰ ἐξασκῆ τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν· ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο εἴνε ἀδύνατον ἐν ταῖς μεγάλαις πολιτείαις, πρέπει ὁ λαὸς νὰ πράττῃ διὰ τῶν ἀντιπροσώπων του

ὅ,τι δὲν δύναται δι' ἑαυτοῦ. Ὁ ἀντιπρόσωπος, ἐκλεγόμενος, λαμβάνει καθολικὴν ἐντολὴν παρὰ τῶν ἐκλογέων του, οὐχὶ δὲ μερικὴν περὶ ἐκάστου ζητήματος, οὕτω δὲ ἡ γλῶσσα, ὁ λόγος αὐτοῦ, εἶνε ἡ ἐκδήλωσις τῆς φωνῆς τοῦ ἔθνους· ἅπαντες οἱ πολῖται, ἐν ταῖς διαφόροις ἐκλογικαῖς διαμερίσμασιν, ὀφείλουσι νὰ ψηφοφορήσωσι πρὸς ἐκλογὴν τοῦ ἀντιπροσώπου των, ἐκτὸς τῶν διάτελούντων εἰς τοιαύτην κατάστασιν, ὥστε στεροῦνται ἰδίαις βουλήσεως. Αἱ ἀρχαῖαι πολιτεῖαι ἤλαττοῦντο, καθ' ὅσον ὁ λαὸς ἐδικαιοῦτο νὰ λαμβάνῃ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰς ἀποφάσεις, δι' ὅ,περ εἶνε ἐντελῶς ἀνίκανος· ἱκανὸς δ' εἶνε μόνον πρὸς ἐκλογὴν τῶν ἀντιπροσώπων του· διότι ὀλίγοι ἄνθρωποι γινώσκουσι τὸν ἀκριβῆ βαθμὸν τῆς ἱκανότητος τῶν ἀνθρώπων, ἕκαστος ἐν τούτοις εἶνε ἱκανὸς νὰ γινώσκῃ ἐν γένει, ἂν ὁ ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεγόμενος εἶνε μᾶλλον τῶν ἄλλων πεφωτισμένος. Οὕτω δὲ συνιστάμενον τὸ νομοθετικὸν τοῦτο σῶμα, δὲν ἐκτελεῖ, ἀλλὰ νομοθετεῖ μόνον, ἢ ἐπιβλέπει, ἂν καλῶς ἐκτελοῦνται οἱ ὑπ' αὐτοῦ τεθειμένοι νόμοι.

Ἐπάρχουσιν αἰείποτε ἐν τῇ πολιτείᾳ ἄνδρες διακεκριμένοι ἐκ τῆς γενήσεως αὐτῶν ἢ τοῦ πλούτου, δι' οὓς ἡ μετὰ τοῦ λαοῦ σύγχυσις θὰ ἦτο ἀληθῆς δουλεία, οὐδὲν δὲ θὰ εἶχον συμφέρον νὰ ὑπερασπισθῶσι τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν, διότι κατ' αὐτῶν θ' ἀπέβαινε τὸ πλεῖστον τῶν ἀποφάσεων τοῦ λαοῦ· πρέπει λοιπὸν τὸ ἐν τῇ νομοθετικῇ ἐξουσίᾳ μέρος αὐτῶν νὰ ἦνε ἀνάλογον πρὸς τὰ ἄλλα ἐν τῇ πολιτείᾳ προσόντα τοῦθ' ὅ,περ θὰ συμβῆ, ὅταν ἀποτελέσωσι σῶμα δικαιοῦμενον ν' ἀντιταχθῇ εἰς τὰς ἀποφάσεις τοῦ λαοῦ, ὅπως τούναντίον δικαιοῦται ὁ λαὸς νὰ πράξῃ· οὕτως ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία θ' ἀνατεθῇ εἰς τοὺς εὐγενεῖς καὶ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ, ἑκατέρων ἐχόντων τὰς ἰδιαιτέρας αὐτῶν συναλεύσεις καὶ συζητήσεις, διακεκριμένως δὲ τὰς ἀπόψεις καὶ τὰ συμφέροντα.

Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία πρέπει νὰ ἦνε ἀνατεθειμένη εἰς τὰς χεῖρας ἐνὸς μονάρχου, καθὼ ἔχουσα ἀνάγκη ταχείας ἐνεργείας, κρεῖττον δὲ διευθύνεται ὑπ' ἐνὸς ἢ ὑπὸ πολλῶν, ἐνῶ πᾶν τούναντίον συμβαίνει ὡς πρὸς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν· ἂν δὲ δὲν ὑπῆρχε μονάρχης, καὶ ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἦτο ἐμπεπιστευμένη εἰς τινὰ ἀριθμὸν προσώπων, ἐκλεγόμενων ἀπὸ τοῦ νομοθετικοῦ σώματος, δὲν θὰ ὑφίστατο πλέον ἡ ἐλευθερία, διότι αἱ δύο ἰσχυραὶ ἐξουσίαι θὰ ἦσαν συνηνωμέναι, τῶν αὐτῶν προσώπων δυναμένων νὰ λαμβάνωσι μέρος εἰς τὴν μίαν ἢ εἰς τὴν ἄλλην. Ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία πρέπει νὰ λαμβάνῃ μέρος εἰς τὰ τῆς νομοθετικῆς ἔργα διὰ τῆς ἀνασταλτικῆς δυνάμεως· ἀνευ τούτου ταχέως θέλει ἀπογυμνωθῇ τῶν προνομίων τῆς· ἀλλ' ἂν ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία λαμβάνει μέρος εἰς τὰ τῆς ἐκτελεστικῆς ἔργα, αὕτη ἐπίσης θέλει κατατραφῆ. Ὡσαύτως ἂν μονάρχης ἐλάμβανε μέρος εἰς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, δὲν θὰ ὑπῆρ-

γεν ελευθερία· ἀλλ' ἐν τούτοις ἐπειδὴ πρέπει νὰ συμμετέχη εἰς τὴν νομοθεσίαν πρὸς ὑπεράσπισιν ἑαυτοῦ, πρέπει νὰ πράττῃ τοῦτο διὰ τῆς ἀνασταλτικῆς δυνάμεως.

Ἄν τὸ νομοθετικὸν σῶμα δὲν συνεκαλεῖτο ἐπὶ τινὰ χρόνον, ἤθελεν ἀπολεσθῆ ἡ ελευθερία, διότι ἡ οὐδεμία πλέον θὰ ἐτελεῖτο νομοθετικὴ ἀπόφασις, καὶ ἡ πολιτεία θὰ ἔπιπτεν εἰς ἀναρχίαν, ἢ αἱ ἀποφάσεις αὐτὰι θὰ ἐλαμβάνοντο ὑπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἣτις ἤθελε καταστῆ ἀπόλυτος. Ἄν δὲ πάλιν τὸ σῶμα τοῦτο ἦτο διαρκῶς συνηθροισμένον, θὰ συνέβαινεν ὥστε νὰ τὸ συμπληρῶσι διὰ νέων ἀντιπροσώπων, ἀντικαθιστῶντων τοὺς θνήσκοντας, καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἂν ἄπαν διεφείρετο, τὸ κακὸν θὰ ἦτο ἀνίατον. Τὸ νομοθετικὸν σῶμα δὲν πρέπει ἐπίσης νὰ δύναται νὰ δικάζῃ τὸ πρόσωπον ἢ τὴν διαγωγὴν τοῦ ἐξασκοῦντος τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν. Τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πρέπει νὰ ᾖ ἱερὸν, διότι οὕτως ἀνάγκη ἐν τῇ πολιτείᾳ, ὅπως μὴ τὸ νομοθετικὸν σῶμα καταστῆ τυραννικόν, ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ πρόσωπον τοῦτο ἤθελε κατηγορηθῆ ἢ δικασθῆ, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ελευθερία, καὶ τότε ἡ πολιτεία δὲν θὰ ἦτο μοναρχία, ἀλλὰ μὴ ἐλευθέρᾳ πολιτεία. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἐκτελεῶν δὲν δύναται νὰ ἐκτελέσῃ κακῶς ἄνευ κακῶν συμβούλων, οὗτοι πρέπει ν' ἀναζητηθῶσι πρὸς τιμωρίαν¹⁾.

Τοιαύτη ἡ εἰκὼν τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτεύματος, βασιζομένου ἐπὶ τῆς τριχοτομίας τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ὁ Μοντέσκιος δὲν εἶχε τι νὰ προσθέσῃ νέον ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ· εὔρεν αὐτὴν ἱστορικῶς ὑφισταμένην ἐν τῇ ἀγγλικῇ πολιτείᾳ, καὶ ταύτην ἀνέλυσε μετὰ τοσαύτης ἐπιτυχίας, ὥστε ἔκτοτε τὸ ἀγγλικὸν πολίτευμα κατέστη δημοφιλὲς καὶ παρὰ τοῖς θεωρητικοῖς καὶ παρὰ τοῖς πρακτικοῖς πολιτευταῖς, μεγίστην σχὸν σημασίαν ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης.

Ἐν τῷ δεκάτῳ τρίτῳ βιβλίῳ τοῦ «Πνεύματος τῶν Νόμων» ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται τὰς σχέσεις τῆς φορολογίας πρὸς τὴν ελευθερίαν καὶ τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐπίδρασιν· ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου ἀξίαι μελέτης εἶνε ἰδίως αἱ περὶ στρατιωτικῆς ὀργανώσεως σκέψεις, σήμερον εἰπὲρ ποτε, τοῦ καταγελλομένου κακοῦ αὔξοντος μᾶλλον ἢ ἐλαττουμένου. «Νέος νόσος, λέγει μετ' ἀγανακτήσεως, διεδόθη ἐν Εὐρώπῃ, καταλαβοῦσα τοὺς ἡγεμόνας, συντηροῦντας ὑπέρμετρον ἀριθμὸν στρατευμάτων· αὕτη κατέστη κολλητικὴ, διότι καθ' ὅσον μία πολιτεία αὐξάνει τὸν στρατὸν αὐτῆς, προκαλεῖ καὶ τὰς ἄλλας εἰς μίμησιν· οὕτως ὥστε οὐδὲν τὸ ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης κέρδος, ἢ ἡ κοινὴ καταστροφή. Ἐκαστος μονάρχης κρατεῖ ἐπὶ ποδὸς ὅσον στρατὸν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ, ἂν οἱ λαοὶ αὐτοῦ ἐκινδύνεον νὰ ἐξολοθρευθῶσι, καὶ ἡ κατέστασις αὕτη ἀγῶνος ὄλων ἐναντίων ὄλων καλεῖται εἰρήνη. Ἡ Εὐρώπη τοσοῦτον κατηρειπώθη, ὥστε οἱ ἰδιῶται, οἵτινες

¹⁾ L. XI ch. VI.

θα εὑρίσκοντο εἰς τὴν θέσιν, ἐν ἣ εὑρίσκονται αἱ τρεῖς πλουσιώταται δυνάμεις τοῦ μέρους τούτου τοῦ κόσμου, δὲν θα εἶχον πῶς νὰ ζήσωσι. Συνέπεια τοιαύτης καταστάσεως εἶνε ἡ διηνεκῆς αὐξήσις τῶν φόρων, καὶ ὅ,τι προλαμβάνει πᾶν φάρμακον ἐν τῷ μέλλοντι, οὐδὲ ὑπολογισμὸς γίνεται πλέον ἐπὶ τῶν εἰσοδημάτων, οὐδ' εἶνε παράδοξον νὰ ἴδωμεν κράτη, ὑποθηκεύοντα τὴν περιουσίαν αὐτῶν ἐν καιρῷ εἰρήνης, καὶ μεταχειριζόμενα πρὸς καταστροφὴν ἐκυτῶν ἑκτακτα καλούμενα μέσα, ἕτινα μόλις θα ἠδύνατο νὰ φαντασθῆ καὶ ὁ μάλλον ἐκδεδιητημένος ἄσωτος ¹⁾).

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ κλίματος ἐπὶ τῆς ποικίλης τοῦ ἀνθρώπου συστάσεως καὶ ἀναπτύξεως παρετηρήθη ἤδη ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ἱπποκράτης δὲν παρελλοῦν ἀδιάφοροι πρὸ τοῦ φυσικοῦ τούτου φαινομένου· ἀλλ' αἱ παρετηρήσεις αὐτῶν περιορίσθησαν εἰς ἀποφθέγματα μόνον. Εὐρύτερον ἐπραγματεύθη τὸ θέμα τοῦτο κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα ὁ Γάλλος πολιτειολόγος Βοδῖνος· οὗτος συμβουλεύει τὸν ἀγαθὸν κυβερνήτην ἐνὸς λαοῦ νὰ γινώσκῃ καλῶς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἰδιοφυίαν, πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ τι εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς πολιτείας καὶ τῶν νόμων, διότι ἐν τῶν μεγίστων, καὶ ἴσως τὸ πρῶτιστον θεμέλιον τῶν πολιτειῶν εἶνε ἡ συμφωνία τῆς πολιτείας μετὰ τῆς φυσικῆς καταστάσεως τῶν πολιτῶν, καὶ τῶν νόμων μετὰ τῆς φύσεως τοῦ τόπου, τῶν προσώπων καὶ τοῦ χρόνου. Ὁ δὲ Μοντέσκιος, ἀποδεχόμενος τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀρχῆς ταύτης, διὰ μακρῶν ἀναπτύσσει αὐτὴν, ἀναλύων τοὺς νόμους ἐν τῇ σχέσει αὐτῶν πρὸς τὴν φύσιν τοῦ κλίματος.

Οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι διάφορον φύσιν καὶ ἰδιοσυγκρασίαν, ἀναλόγως τῶν κλιμάτων, ἐν οἷς κατοικοῦσιν· ὁ ψυχρὸς ἀήρ συστέλλει τὰ ἄκρα τῶν ἐξωτερικῶν ἰνῶν τοῦ σώματος· τοῦτο δὲ αὐξάνει τὴν ἐλαστικότητά των καὶ συντελεῖ εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ αἵματος ἀπὸ τῶν ἄκρων πρὸς τὴν καρδίαν· ἐλαττώνει τὸ μῆκος αὐτῶν τούτων τῶν ἰνῶν, καὶ οὕτως αὐξάνει ἔτι μάλλον τὴν δυνάμειν των. Τοῦναντίον δὲ ὁ θερμὸς ἀήρ παρεκλύει τὰ ἄκρα τῶν ἰνῶν, μηκύνων αὐτά· ἐλαττώνει λοιπὸν τὴν δυνάμειν αὐτῶν καὶ τὴν ἐλαστικότητα· ἐν τοῖς ψυχροῖς κλίμασιν ἡ σωματικὴ ἰσχὺς, ἡ ἐνέργεια τῆς καρδίας καὶ ἡ ἀντίδρασις τῶν ἄκρων τῶν ἰνῶν λειτουργοῦσι καλλίτερον, ἢ δὲ καρδία ἔχει μείζονα ἰσχύν· ἐντεῦθεν ἢ εἰς ἑαυτοὺς ἐμπιστοσύνη τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ συναίσθησις τῆς ὑπεροχῆς αὐτῶν· τοῦναντίον ἐν τοῖς θερμοῖς κλίμασιν οἱ λαοὶ εἶνε δειλοὶ ὡς οἱ γέροντες· ἡ θερμότης τοῦ κλίματος εἶνε τοσοῦτον ὑπερβολικὴ, ὥστε τὸ σῶμα καθίσταται ἀπολύτως ἀνίσχυρον· αὕτη δὲ ἡ κατὰπτωσις θα περιέλθῃ καὶ εἰς τὸ πνεῦμα, ὥστε ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς θα ἐκλίπῃ, ἢ δὲ δουλεία καθίσταται ἥττον ἀνυπόφορος ²⁾).

Ἐκ τῆς ἐπίδρασεως τοῦ κλίματος ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ πα-

¹⁾ L. XIII ch. VII.   ²⁾ L. XIV ch. II.

ράγονται οἱ ποικίλοι ἠθικοὶ καὶ πολιτικοὶ θεσμοὶ τῶν κοινωνιῶν, ἐπὶ παρρηδείγματι, ἡ δουλεία καὶ ἡ πολυγαμία. Διὰ μακρὰς ἀνελεύστεως καὶ αὐστηρῆς κριτικῆς πασῶν τῶν περὶ δουλείας θεωριῶν, ὁ συγγραφεὺς πολεμεῖ τὰς γνώμας ἐκείνων, οἵτινες ἐδικαιολόγησαν τὴν δουλείαν κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἕλλον τρόπον· εἴτε ἐκ τοῦ πολέμου παρήχθη καὶ δικαιολογεῖται αὕτη, καθὼς διετυχεύθη ὁ Γρότιος, εἴτε ἐκ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐλευθέρου ἀνδρός, τοῦ δυναμένου νὰ πωλήσῃ ἑαυτὸν, εἴτε ἐκ τῆς καταγωγῆς, εἴτε ἕνεκα τοῦ θερμοῦ κλίματος, τοῦ ἐκνευρίζοντος τὸ σῶμα, καὶ καταβάλλοντος τὸ πνεῦμα, ἡ δουλεία, καλῶς ἐξεταζομένη, εἶνε καὶ ἀνωφελὴς καὶ ἐπιβλαβὴς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν· ἀνωφελὴς, διότι ὅσον καὶ ἂν εἶνε δυσχερὴς οἰαδήποτε ἐργασία, δύναται νὰ τελεσθῇ καὶ δι' ἐλευθέρων ἀνθρώπων· ἐπιβλαβὴς, διότι ἐν πλείστασι πολιτείαις, καὶ μάλιστα ταῖς ἐλευθέραις, οἱ δούλοι, κίτθανόμενοι ἑαυτοὺς καταπιεζομένους, καὶ ἐν μείραις ἀγρίων θηρίων τιθεμένους, φθονοῦντες δὲ τοὺς δμοίους αὐτῶν ἐπὶ τῷ ἐλευθέρῳ βίῳ, ὃν ἄγουσι, καθίστανται ἐπὶ τέλους οἱ φυσικοὶ ἐχθροὶ τῆς κοινωνίας, αὐξάνομενοι δὲ κατ' ἀριθμὸν, καθίστανται ἐπικίνδυνοι εἰς τὴν ἀσφάλειαν καὶ τὴν εἰρήνην).

Ἐκ τῶν τεχνικωτάτων καὶ ἀμβριθεσιτάτων βιβλίων τοῦ πνεύματος τῶν Νόμων, ἄξιον τοῦ ἐλευθέρου πνεύματος τοῦ αἰῶνος, εἶνε τὸ ἔχον ἀντικείμενον τὴν θρησκείαν, ἧ, περ πραγματούεται ὁ συγγραφεὺς ἀρχὴ ὡς θεολόγος, ἀλλ' ὡς πολιτειολόγος. Ἐπικρίνων τὸν σκεπτικὸν Bayle, ὅστις ἐν συγγράμματι αὐτοῦ², μέγιστον κρότον ἐμποιήσαντι, δύσχυμίσθη, ὅτι κρεῖττον νὰ ἦνέ τις ἄθεος ἢ εἰδωλολάτρης, τουτέστιν ὅτι εἶνε ἥττον κινδυνώδες νὰ μὴ ἔχη τις θρησκείαν, ἢ νὰ ἔχη κακίαν, συνηγορεῖ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡκιστα ὑποθάλλοντος, ὡς ἐκ τῶν δογμάτων αὐτοῦ, τὴν αὐταρχίαν τῆς πολιτείας, ὑπεικοίσης εἰς τὰ φιλόθρονα παραγγέλματα τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐπειτα εἰσάγων εἰς τὰ κατέκαστα τῶν χριστιανικῶν διακρίσεων, ἀποδεικνύει, ὅτι εἰς μὲν τὴν καθολικὴν (ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν ἐκκλησίαν) προσήκει μᾶλλον τὸ μοναρχικὸν πολίτευμα, εἰς δὲ τὴν τῶν διαμαρτυρομένων τὸ δημοκρατικόν. Ἡ θρησκεία πρέπει ἐπίσης νὰ ἦνε σύμφωνος πρὸς τὸν ἠλικὸν νόμον, τὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἄν δὲ ἐν τινι τόπῳ ἔχουσι τὸ δυστύχημα νὰ ἔχωσι θρησκείαν μὴ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένην, εἶνε ἀείποτε ἀναγκαῖον νὰ συμφωνῇ αὕτη μετὰ τῆς ἠθικῆς, διότι ἡ θρησκεία, εἰ καὶ φευδῆς οὖσα, εἶνε ἡ καλλίστη ἐγγύησις, ἣν δύναται νὰ ἔχωσιν οἱ ἄνθρωποι περὶ τῆς εὐθύτητος τῶν ἀνθρώπων. Οἱ θρησκευτικοὶ νόμοι διορθοῦσι τὰ ἄτοπα τοῦ πολιτικοῦ συντάγματος, μὴ δυναμένων νὰ πράξωσι τοῦτο τῶν πολιτικῶν νόμων, ἕνεκα διαφόρων λόγων. Ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς θερμῶς ὑποστηρίζει, εἶνε ἡ ὑπὸ τῆς πολιτείας ἀνοχὴ παντὸς θρησκευτικοῦ δόγματος, ὑποχρεούσης

) . L. XV ch. I—XIV. 2) Pensée sur la comète,

εἰς τοῦτο ἐκάστης θρησκείας, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι μία θρησκεία, ἕνεκα πολιτικῶν προνομίων καταδιώκουσα σήμερον τὰς ἀντιθέτους, δύναται νὰ ἔλθῃ αὖριον εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον. Ὁρέλιμον λοιπὸν εἶνε, ὅπως ἀπαιτῶσιν οἱ νόμοι ἀπὸ τῶν δικφόρων θρησκευμάτων, οὐ μόνον νὰ μὴ ταράττωσι τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ ταράττωνται μεταξύ των. Ἦτο ἐπόμενον, ὅτι τὰ φιλελεύθερα ταῦτα καὶ ἀνεξίθρησκα δόγματα δὲν ἔμελλον νὰ εὐχαριστήσωσι τοὺς ὀρθοδόξους ἐν Γαλλίᾳ. Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως ἐτακιδάρισαν τοὺς ψευδεσεβεῖς, οἵτινες καὶ μετὰ σφοδρότητος ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ συγγραφέως, ἀποκαλοῦντες αὐτὸν Σπινοζιστὴν, σηκίοντά κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους τὸν ἄθεον, ἀρνούμενον τὴν ἀποκάλυψιν ἐν τῇ θρησκείᾳ, καὶ συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῶν ἀρχῶν τῆς φυσικῆς θρησκείας. Οὕτως ὁ συγγραφεὺς ἠναγκάσθη ν' ἀντεπεξέλθῃ, δημοσιεύσας «Ἐπαλογία τοῦ Πνεύματος τῶν Νόμων,» δι' ἧς ἀρδην ἀνέτρεψε τὰς κατηγορίας τῶν πολεμίων του.

Ὁ Μοντέσκιος ἀνεκίνησε πάντα τὰ ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ ζητήματα, μετ' ἀσυνήθους δὲ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης λάμπσεως ἐξήγειρε τὸ πνεῦμα τῆς ὑπνωττούσης ἔτι πολιτικῆς κριτικῆς ἐν Εὐρώπῃ· ἀληθὲς εἶνε ὅτι ἐπιστημονικὴ κατάταξις δὲν χαρακτηρίζει τὸ βιβλίον, ἐλλείπει δὲ ἡ ἐνότης, ἡ ἁρμονία, ἐν τῷ μεγάλῳ τούτῳ πολιτικῷ οἰκοδομήματι, ἀλλ' ἐκ τῆς γενναίας ταύτης βλαστήσεως ἐξῆλθον γόνιμοι καρποί. Ἀπασα αἱ σκέψεις τοῦ συγγραφέως, ἅπασα ἡ κριτικὴ αὐτοῦ κατὰ τῶν ὑρισταμένων θεσμῶν, τῶν παραβλαπτόντων τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς συγχρόνου κοινωνίας, ἐτελεσφόρησαν θαυμασίως. Ἀπενταχοῦ ἐπιφαίνεται μεταρρυθμιστῆς, αἰείποτε γενναῖος, πολλαχοῦ πρωτότυπος. Ἐν πολλοῖς κυβερνητικοῖς καὶ οἰκονομικοῖς προβλήματι, περὶ ὧν δὲν εἶχον ἔτι τολμήσει νὰ σκεθῶσιν οἱ σύγχρονοί του, ἀνέπτυξε νέας ἀρχάς, αἵτινες εὐφρόμως ἐγένοντο ἀποδεκταὶ καὶ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ ὑπὸ τῆς πράξεως. Αἱ σκέψεις αὐτοῦ περὶ τῆς ποινικῆς νομοθεσίας, ἧς ἡ σκληρότης ἠτίμαζε τὴν ἀνθρωπότητα, τὰ ἐγκώμια αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ ὀρκωτικοῦ συστήματος, τοῦ ὁποίου ἀπέδωκε τὴν πρώτην ἐμφάνεισιν εἰς τὰ δόση τῆς Γερμανίας καὶ εἰς τοὺς ἀκατεργάστους ἡμιχαγρίους τοῦ Τακίτου, ἔσχον εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ ἐπὶ τῆς νομοθεσίας. Καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐδάδισαν μετ' ὀλίγον οἱ μεγάλοι κατὰ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον μαχηταὶ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὁ ἐγκωμιστῆς τοῦ «Πνεύματος τῶν Νόμων» Βολταῖρος, διὰ τῆς εὐρωπαϊκῆς φωνῆς καὶ αὐθεντείας του ἀπαιτήσας τὴν πλήρη μεταρρύθμισιν τοῦ ἐν ἰσχύϊ ποινικοῦ συστήματος, καὶ ὁ γενναῖος, εὐγενὴς καὶ φιλόανθρωπος Ἴταλὸς Βεκκάριας, πρῶτος διὰ τοῦ «Περὶ Ἀδικημάτων καὶ Ποινῶν» συγγραμμάτης του δοῦς ἀφορμὴν εἰς εὐρείαν μελέτην κατὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου καὶ τῶν σκληροτήτων τῆς ποινικῆς νομοθεσίας. Οἱ περιφανέστατοι

τῶν χρόνων ἐκείνων πολιτειολόγοι ἀνεγνωρίζουσι τὸ κῦρος τοῦ μεγάλου διδασκάλου. Ἐκτὸς τοῦ Βεγκκέρου, ἐν Ἰταλίᾳ ὁ Γασπάνος Φιλαγγιέρης, ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ τῆς Νομοθεσίας (Scienza della Legislazione) ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Μοντεσκιού. Ἄλλ' ἡ αὐθεντεία αὐτοῦ μείζων καταρτίζεται ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλίᾳ, εἰς τοὺς πολιτειολόγους τῆς ἁπορίας, καθὼς πολλάκις, δικαίως ἢ ἀδίκως, παρετηρήθη, ὁ συγγραφεὺς τοῦ «Πνεύματος τῶν Νόμων» ἀπεκάλυψε τὸ πνεῦμα, τὸν ὄργανισμὸν, τὸ μυστήριον ἐν γένει τῆς ἀγγλικῆς πολιτείας. Ὅπως ὁ Blackstone οὐχὶ ἀπᾶξ ἐδανείσθη οὐ μόνον τὰς σκέψεις τοῦ «Πνεύματος τῶν Νόμων», ἀλλὰ καὶ πολλὰς αὐτοῦ ἐκφράσεις. Ἐν Γερμανίᾳ ἐπίσης ὁ Κάντιος πολλά ἐδιδάχθη ἐν τῇ δικαιοπολιτικῇ αὐτοῦ θεωρίᾳ ὑπὸ τοῦ ρηξικελεύθου τούτου συγγραμματος. Ἄλλὰ κατ' ἐξοχὴν εὐραϊκὸν ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις ἐν Γαλλίᾳ· ὅπαντες οἱ πολιτικοὶ συγγραφεῖς ἀντλοῦσιν ἐξ αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ ὁ φιλόσοφος τῆς «Κοινωνικῆς συνθήκης» ὁμολογεῖ ὅτι συνέταξε τὸ βιβλίον του, ἐπὶ τὰ ἔγγραφα τοῦ Μοντεσκιού βαινόντων. Ἄλλ' ὅταν ἐπῆλθεν ἡ μοιραία στιγμή τῆς ἐκρήξεως τῆς μεγάλης μεταβολῆς, ἡ αὐθεντεία τοῦ Μοντεσκιού κατὰ τὰς πρώτας αὐτῆς ἡμέρας ὑπῆρξεν ἀναντίρρητος· ὁ Μιραμπὸ, οἱ Συγκυβερνητικοὶ, ἐν μέρει οἱ Γιρονδῆται, ἀνεγνωρίζουσι τὸ κῦρος τοῦ «Πνεύματος τῶν Νόμων», καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ ζητοῦσιν καὶ διοργανώσασιν τὴν νέαν γαλλικὴν κοινωνίαν, ἥτις ἐν ταιαύτῃ περιστάσει οὐκ ἐλάμβανεν ἴσως εὐρυθμοτέραν καὶ κανονικωτέραν πορείαν· ἀλλὰ τοῦ ρεύματος τῆς ἐπαναστάσεως, ἀνεκτασχετίως βαίνοντος πρὸς τὴν καταστροφὴν τοῦ καθεστώτος, δὲν ἐξήρκει ἡ θεωρία αὕτη πρὸς τὸν σκοπὸν τούτου, ὅν ἐπεζήτησε ἡ τεταραγμένη καὶ κορυθαινωσα συνείδησις τῆς ἐκμανείσης κοινωνίας, διψώσης καταστροφὴν χάριν τῆς καταστροφῆς. Πρὸ τοῦ ἐπιταίλαντος εἰδώλου τοῦ Ρουσσώ, ὁ Μοντέσκιος ἐλητμονήθη, ἡμιστὰ ἀντιπροσωπεύων ἤδη τὰς τάσεις καὶ τὰ ἰδεώδη τῶν χρόνων ἐκείνων, καὶ οὕτως ἀντ' αὐταῦ ἀνεγνωρίσθη προφήτης καὶ θεωρητικὸς τῆς ἐπαναστάσεως ὁ συγγραφεὺς τῆς «Κοινωνικῆς Συνθήκης».

Διὰ τοῦ ἐκ Γενεύης Ἰωάννου Ἰακώβου Ρουσσώ συμπληροῦται ἡ ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος ἀρξαμένη πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ κίνησις τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας. Ὁ Ρουσσώ ἦτο ὁ ἀληθὴς ἀνθρώπος τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος· νοῦς σκεπτικὸς, ἀμφιθέλων, ἀλλὰ καὶ ἐνθουσιώδης ἔρως, πολέμιος τῶν ἀρχῶν τῆς αὐθεντείας καὶ τῆς παραδόσεως, Πληθεῖος, αἰσθανθεὶς ἐν ἑκοντῷ τὴν ἀποστολὴν Σπαρτιάκου τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἐκ τῆς ἰδιοφυίας, καὶ ἐκ τῶν τέσεων αὐτοῦ, ἦτο ὁ μόνος κεκλημένος καὶ παρὰ στήν ὑπόστασιν καὶ πραγματικότητι εἰς τὸ αἰθέριον εἶναι ἰδεώδες τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ παλεῖον τὴν συνείδησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας· μόνος αὐτὸς, ὡς πᾶντα τοὺς συγχρόνους του, μηδὲ τοῦ Βολταίρου ἐξαιρουμένου, κατενόησε καὶ ἐπροσωποποίησε τὸ νέον τῆς ἱστορίας πνεῦμα.

τὸ ὁποῖον μετὰ τοσοῦτον λαμπροῦ χρωματισμοῦ ἔμελλε ν' ἀποκαλύψῃ τῇ εὐρωπαϊκῇ κοινωνίᾳ διὰ τῶν συγγραμμάτων του, δι' ὧν ἤρχετο νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν καθεστηκυῖαν κοινωνίαν, ψυχορραγοῦσαν ἤδη ὑπὸ τὰς πρᾶξεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ αἰῶνος.

L'homme sauvage ὁ ἄνθρωπος ἐκτὸς τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ξένος πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν κίνησιν αὐτῆς, μόνος ἐν μέσῳ τῆς φύσεως, καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐλεύθερος ζῶν, τοιοῦτον τὸ ἰδεῶδες τοῦ Ρουσσῶ, καθ' ἀπάσας τὰς περὶ τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου σκέψεις του. «Ὁ ἄγριος ἄνθρωπος καὶ ὁ πεπολιτισμένος διαφέρουσιν οὕτω κατὰ τὸ βάθος τῆς καρδίας καὶ τῶν κλίσεων, ὥστε πᾶν τὸ ἀποτελεῖν τὴν ὑπερτάτην τοῦ ἐνὸς εὐδαιμονίαν, ἤθελε περικυφάσῃ τὸν ἄλλον εἰς ἀπελπισίαν. Τέλειος, φυσικὸς ἄνθρωπος εἶνε ὁ θηρίου ἄγων βίον, τούναντίον δ' ὁ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ζῶν καὶ ἀναστρεφόμενος, ὁ σκεπτόμενος ἄνθρωπος, εἶνε ὁ διεφθαρμένος»¹⁾.

ὑπὸ τῶν μισοκοινωνικῶν τούτων τάσεων κατειλημμένος ὁ Ρουσσῶ, παρέστη καθωπλισμένος ἐν τῇ πάλῃ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος. Ἐν ἔτει 1750 ἡ ἀκαδημία τῆς Dijon ἔθηκε διαγώνισμα ἐπὶ τοῦ ζητήματος, εἰ ἢ ἀποκατάστασις τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν συνετέλεσεν εἰς τὸν ἐξαγνισμόν τῶν ἠθῶν· ὁ Ρουσσῶ ἀπεκρίθη εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο δι' ἐνὸς ὄχι ἢ ἀκαδημίας, θελχθεῖσα ἐκ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ συγγραφέως, ἐβράβευσε τὸ βιβλίον αὐτοῦ, τὸν πρῶτον ἀκροβολισμόν κατὰ τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος. Μετ' ὀλίγον ἕτερον ζήτημα προτείνεται ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀκαδημίας: «τίς ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνισότητος μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἂν αὕτη εἶνε κεκυρωμένη ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ νόμου»· εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου κπτέρχεται καὶ πάλιν ὁ Ρουσσῶ, ἐπιτιθέμενος κατ' αὐτῶν τῶν βάσεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τοῦ προάγοντος τὴν ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλ' ἤδη ἡ ἀκαδημία ἀπέσχε νὰ βραβεύῃ τὸ ἔργον τοῦ καινοτόμου συγγραφέως, ἐτέρου προτιμηθέντος.

Ἀπκτικ ἡ ἀνωτέρα γαλλικὴ κοινωνία ἐσκανδαλίσθη ἐκ τῶν καινοφανῶν τούτων σκέψεων τοῦ φιλοσόφου. Ἀλλ' ὁ Ρουσσῶ εἶχεν ἐπίκουρον τὸ καταγοητευθῆν γαλλικὸν δημόσιον, οὐδ' ἐπταήθη ἐκ τῆς ἀντιφωνίας ἐξόχων ἀντιπάλων, ἀλλ' ἀκμαιότερος ἐξηκολούθησε τὴν πάλην. Ὁ d' Alembert ἔγραψεν ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ ἄρθρον περὶ Γενεῦσης, ἐκθειάζων τὸν πολιτικὸν αὐτῆς ὀργανισμόν, ἀλλ' ἅμα συνιστῶν αὐτῇ τὴν ἐπι μάλλον καλλιέργειαν τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, καὶ ἰδίως τὴν ἀνέγερσιν θεάτρου· ὁ Ρουσσῶ δὲν μένει εὐχαριστημένος ἐκ τῆς προτροπῆς ταύτης καὶ διὰ φλογερᾶς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῆς ἐπιτίθεται οὐ μόνον κατὰ τῶν ἰδεῶν τοῦ d' Alembert, ἀλλὰ καὶ καθ' ἀπάσης τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας, καὶ ἰδίως κατὰ τῆς συστάσεως θεάτρου ἐν Γαλλίᾳ. Ἐπὶ τῶν

¹⁾ Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes.

αὐτῶν δὲ τρίτων βαινῶν, δημοσιεύει μετ' ὀλίγον τὴν Ἐλοῦσίαν, εἶτα τὸν Ἐμίλιον, βιβλίον θίγον τὰ τολμηρότατα παιδαγωγικὰ προβλήματα, ἀφορισθὲν ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῶν Παρισίων.

Ἦδη ἡ φήμη τοῦ Ρουσσῶ διεδόθη καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην· ἦτο ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ ἐπαναστατικοῦ πνεύματος τοῦ αἰῶνος, ὁ δημοφιλέστατος τῶν ἀνδρῶν τῆς Γαλλίας, δίδων τὸ σύνθημα καὶ τὴν σκέψιν εἰς τὸ εὐρύτερον γαλλικὸν δημόσιον. Ἐπὶ τέλους, τὸ αὐτὸ ἔτος, καθ' ὃ ἐπυρπολεῖτο ὁ Ἐμίλιος, ὡς ἄθεον βιβλίον, καὶ 17 ἔτη πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, ἐδημοσιεύετο ἡ «Κοινωνικὴ Συνθήκη», τὸ μέλλον τοῦτο εὐαγγέλιον τῆς μεγάλης μεταβολῆς.

Πάντες οἱ πρὸ τοῦ Ρουσσῶ πολιτικοὶ φιλόσοφοι εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ πολίτευμα ὠρισμένου λαοῦ, ἐν δεδομένη ἱστορικῇ ἀναπτύξει, τὰς διεπούτας τοῦ ὁποῖου ἀρχὰς ἀνηγόρευον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον εἰς πολιτικὸν σύστημα· οὐδεὶς ἤρθη ὑπεράνω τῆς κρατούσης πολιτικῆς ιδέας· ἕκαστος ἐμελέτησε τοὺς θεσμοὺς τῆς πολιτείας, ἐν ᾗ ἔζησε, ἐκ δὲ τῆς μελέτης ταύτης ἐξήγαγε τὰ θεωρητικὰ αὐτοῦ πορίσματα. Ὁ Πλάτων εἶνε ὁ θεωρητικὸς τῆς δωρικῆς καὶ ὁ κριτικὸς τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας· ὁ Ἀριστοτέλης, δωρίζων ἐπίσης, εἶνε ὁ θεωρητικὸς τῆς μακεδονικῆς μοναρχίας, ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Κικέρων διατύπωσαν τὸ ἰδεώδες τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας, ὁ Μακιαβέλλης ἐν τῷ Τίτῳ Λιβίῳ εἶνε ὁ θεωρητικὸς τῆς ἀρχαίας πολιτείας, ἐν δὲ τῷ Ἠγεμόνι ὁ πολιτικὸς τῆς Μοναρχίας τοῦ 16ου αἰῶνος, ὁ Λώκιος καὶ ὁ Μοντέσκιος εἶνε οἱ ἐρμηνευταὶ τῆς ἀγγλικῆς πολιτείας· ἀλλ' ὁ Ρουσσῶ εἰς οὐδεμίαν τῶν κατηγοριῶν τούτων ὠρισμένως ὑπάγεται· εἶνε ἀληθὲς, ὅτι ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς γενεθλίου πόλεως ἐν τῇ διατυπώσει μερικῶν τινῶν θεσμῶν τῆς πολιτείας του· εἶνε ἀληθὲς, ὅτι τὰ πολιτικὰ ἰδεώδη τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν πολιτειῶν, τὰ εἰδῶλα ταῦτα τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ἡ καλλιτεχνικὴ δημοκρατία τῶν Ἀθηνῶν, ἡ αὐστηρὰ σπαρτιατικὴ πολιτεία, ἐπιπολαίως μελετηθέντα, εἶχον ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν πλείστων συγχρόνων του, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἡ πολιτεία αὐτοῦ εἰς οὐδεμίαν ἀνήκει ὠρισμένην ἱστορικὴν κοινωνίαν, πρὸ ὀφθαλμῶν λαβοῦσα αὐτὴν τὴν ἰδεώδη τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, ἔστω καὶ πεπλανημένην, αὐτὴν ἐν συνόλῳ τὴν ἀνθρωπότητα, ὑπερτέραν πάσης ἱστορικῆς κατηγορίας· ἐντεῦθεν ὁ κοσμοπολιτικὸς χαρακτήρ τῆς θεωρίας, ἡ ἐπίδρασις, ἣν ἔμελλε νὰ ἐξακμήτη καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, ἀμέσως γενομένης τῆς «Κοινωνικῆς Συνθήκης» σημαίας οὐ μόνον ὠρισμένης πολιτικῆς σχολῆς ἢ κινήσεως, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο καταστάσεως, τὸ σύμβολον νέας κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς θρησκείας καὶ νέου κόσμου, εἰς ὃν εἰσῆρχετο ἤδη, ἀπὸ τῶν ἐρειπίων ἐξερχομένη, ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, παρεχούσης τὸ σύνθημα τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως.

Ἡ φύσις εἶνε μία, ἐνιαία, ἀδικαίρετος· ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης βαίνων

ὁ Ρουσσώ, δημιουργεῖ τὸ κοινωνικὸν αὐτοῦ καὶ πολιτικὸν σύστημα. Ἄφοῦ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν φύσιν, ἡ συνῶδ' αὐτῆς νόμοις αὐτῆς ζωῆ εἶνε τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πολιτικὴ κοινωνία πρέπει νὰ ὀργανωθῆ κατὰ τοὺς αἰωνίους καὶ ἀναλλοιώτους τούτους νόμους. Ἐντεῦθεν παράγεται ἡ καθολικὴ βούλησις τῆς πολιτείας, συλλήβδην ἐκπροσωποῦσα τὴν ἀπόλυτον αὐτῆς ἐνότητα, μὴ ἀνεχομένη ἄλλην ἐκτὸς αὐτῆς δύναμιν καὶ ἰδέαν, τείνουσα δὲ ν' ἀπορροφήσῃ πᾶσαν ἀτομικότητα, ἧς ἡ κατ' ἰδίαν ὑπαρξις ἤθελε συνταράξει τὴν πολιτικὴν ἐνότητα καὶ εὐκοσμίαν. Τοιαύτη ἡ εἰκὼν τῆς πολιτικῆς ταύτης θεωρίας, ἣν οὕτως ἰσοψίζει ἐν τινι περιπολιτικῆς οἰκονομίας ἀρθρῷ, καταχωρισθέντι ἐν τῇ *Ἐγκυκλοπαιδείᾳ*:

«Τὸ πολιτικὸν σῶμα, ὑπὸ τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ ἐννοιαν, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς σῶμα ὀργανωμένον, ζῶν, ὁμοιον πρὸς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα. Ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ ἐκπροσωπεῖ τὴν κεφαλὴν, οἱ νόμοι καὶ τὰ ἤθη εἶνε ὁ ἐγκέφαλος, ἀρχὴ τῶν νεύρων καὶ ἔδρα τοῦ νοῦς, τῆς βουλήσεως καὶ τῶν αἰσθήσεων, τῶν ὁποίων οἱ διοικηταὶ καὶ οἱ ἀρχοντες εἶνε τὰ ὄργανα· ἡ ἐμπορία, ἡ βιομηχανία καὶ ἡ γεωργία εἶνε τὸ στόμα καὶ ὁ στόμαχος, παρασκευάζοντα τὴν κοινὴν τροφήν· ἡ δημοσία οἰκονομία εἶνε τὸ αἷμα, διὰ τοῦ ὁποίου σοφὴ διάταξις, χρωμένῃ ταῖς λειτουργίαις τῆς καρδίας, διαμερίζει τὴν τροφήν καὶ τὴν ζωὴν καθ' ὅλον τὸ σῶμα· οἱ πολῖται εἶνε τὸ σῶμα καὶ τὰ μέλη, δι' ὧν κινεῖται, ζῆ καὶ ἐργάζεται ἡ μηχανὴ, ἅτινα μόνις ἤθελέ τις πληγώσει εἰς οἷονδ' ἕποτε μέρος, καὶ ἀμέσως ἢ ὀδύνηρὰ ἐντύπωσις ἤθελεν ἐπέλθει εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἂν τὸ ζῶον διατελεῖ ἐν καταστάσει ὑγείας.»

Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης θεμελιωμένη ἡ πολιτεία, οὐδεμίαν ἄλλην ἐξουσίαν δύναται ν' ἀνεχθῆ ἐκτὸς ἑαυτῆς· ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἤθελεν ἐπέλθει ἡ διάλυσις καὶ ἡ ἀποσύνθεσις. Πᾶν τὸ συντελοῦν εἰς τὴν ὑπερξιν καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς πολιτείας, δεόν ν' ἀνήκῃ εἰς αὐτήν· καθὼς δὲ ἡ πολιτεία εἶνε ἐνιαία καὶ ἀδιαίρετος, τοιαύτη κατ' ἀναπόφευκτον συνέπειαν πρέπει νὰ ᾔηνε καὶ ἡ ἰδιοκτησία, ἀνήκουσα εἰς τὸ σύνολον, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ ἄτομον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ σώματος τῆς πολιτείας. Ἐντεῦθεν ἡ ἀγανάκτησις τοῦ Ρουσσώ κατὰ τῆς ἰδιοκτησίας, ὡς τῆς ἀρνήσεως τῆς ἐνότητος καὶ τῆς καθολικῆς βουλήσεως τῆς πολιτείας καὶ ὡς τῆς καταστροφῆς τῆς φυσικῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων. Οὕτως ἀνακραῖζει κατὰ τῆς ἰδιοκτησίας ἐν τινι τῶν ἐξάψεων τοῦ ἀντικοινωνικοῦ πάθους του: «ὁ πρῶτος ἐγκλείσας γῆπεδον καὶ φαντασθεὶς νὰ εἴπῃ, τοῦτο ἀνήκει εἰς ἐμέ, εὐρῶν δὲ ἀρκούντως ἀπλοῦς ἀνθρώπους διὰ νὰ τὸν πιστεύσωσιν, ὑπῆρξεν ὁ ἀληθὴς θεμελιωτὴς τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Ἀπὸ πόσων ἐγκλημάτων, πολέμων καὶ φόνων, ἀπὸ πόσης ἀθλιότητος καὶ φρίκης ἤθελεν ἀπαλλάξει τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐκεῖνος ὅστις, ἀποσπῶν τοὺς εὐσεβεῖς ἢ πληρῶν τὴν τάφρον, ἤθελε κραῖζει πρὸς τοὺς ὁμοίους